

Rikard Štajner

1. Dva mjerila ili različita suština?

Mi vrlo specifično, dvojako posmatramo odnos države i privrede. Jačanje državnih utjecaja i intervencija u privredi kapitalističkih zemalja tradicionalno vidimo kao progresivan proces, a centralističko tutorstvo socijalističke države nad privredom (kod nas ili drugdje) kao negativan odnos.

Ovo je, međutim, samo prividna kontroverza. U suštini, u oba slučaja primjenjujemo isto mjerilo, ali na različite historijske procese. Jer intenziviranje državnog uplitanja tamo gdje se, i ukoliko se, time potencijalno prigušuje tržišna stihija, dijelom obuzdava svemoć kapitala i ublažavaju socijalne nepravde, historijski gledano predstavlja pozitivnu evoluciju; istovremeno, državni ekonomski apsolutizam, tamo gdje ovaj potiskuje ili zamjenjuje funkcije ćelija socijalističkog društvenog organizma i radničke klase, već trideset godina s pravom doživljavamo kao dijalektički nesporazum.

Ono prvo je, dakle, makar vrlo reducirano, socijaliziranje odnosa u društveno-ekonomskoj formaciji kojoj to nije imanentno; jačanje države u ekonomskom domenu ondje u pravilu predskazuje kraj jedne epohe, a po svojim obilježjima pomalo pripada narednoj, i onda ako je tim aktivnostima namijenjena uloga da spašavaju staro.

Ovo je izostanak područjavanja mnogih procesa u društvenoj formaciji kojoj je to imanentno, a koja na taj način kasni u punom ostvarivanju svoje uloge, svojih mogućnosti, svog potencijalnog bića.

Ono prvo je (ipak) korak naprijed u društvu koje pripada prošlosti. Ovo drugo je propušten korak u razvoju društva koje pripada budućnosti.

Ako dvoje čine isto, to nije isto, glasi antička mudrost koja je postala i galska izreka.

2. Vodu hvale, vino piju

Ovo nije jedina (prividna ili stvarna) proturječnost koja se zapaža na relaciji privreda — država.

Takva se kontradikcija javlja i između originalne ideologije i filozofije i stvarne suvremene evolucije jednog i drugog sistema: »zrelog« kapitalističkog i etatističke varijante socijalističkog sistema.

Prvobitna ideologija kapitalizma je, znamo, totalni liberalizam, pri čemu buržoaska država ima ulogu »noćnog čuvara« ekonomskog porotka. I poslije, i unatoč Keynesu i neokenesijancima, nije mali broj onih ekonomskih teoretičara, političara i vlada u kapitalističkim zemljama koji se i danas zaklinju i zalažu za modificirani i modernizirani *laissez-faire*, *laissez-passer*; u impozantnim količinama se i sada proizvode teoretski radovi čiji se autori nevoljno mire s državnom intervencijom, a i to samo kao povremenim ili privremenim miješanjem, kao neregularnim odstupanjem od pravila, kao nužnim zlom svedenim na najmanju moguću mjeru. Cijele škole i pravci su tako orijentirani — od dijela neoklasika do čikaških monetarista. Pa ipak, dugoročnim trendom i relativno malim odstupanjima, moderni kapitalizam se kreće ka sve intenzivnijem intervencionizmu, jer ne može drukčije.

Sekundarni je paradoks pri tome javno prikrivanje ili minimiziranje ovog procesa; isti oni političari i državni funkcioneri kojima su se tokom dana umorile ruke od potpisivanja akata državno-ekonomske regulative navečer među biračima glasno hvale slobodu privredivanja. Intervencionizam je vanbračno dijete koga se svi pomalo stide; liberalizam ostaje religija i tradicionalni kredo većine, bez obzira na praksu i stvarna uvjerenja.¹

S manjim intenzitetom je na drugom polu u toku nešto slično — samo s obrnutim predznakom. Prvobitna ideologija ondje je ovladavanje ekonomije realnog socijalizma stihijnim djelovanjem zakona vrijednosti i, na temelju toga, praksa strogog centralizma i distributivnog planiranja. I pored i poslije pojave ne samo jednog broja tržišno-planski orijentiranih teoretičara-reformatora, nego i niza odluka važnih organa, većina službene ideologije i teorije i dalje se vraća na ishodišne pozicije. Pa ipak, suvremena socijalistička društva već se kreću, doduše ne bez velikih otpora i oscilacija, nešto modificiranom putanjom.

Sekundarni paradoks je i ovdje prisutan. Budući da pravovjerna teorija ostaje ona ranija i nitko se danas ne razmeće tržištem i decentralizacijom, to često isti ljudi dolaze u situaciju da hvale stare ideje, a traže nova rješenja.

1

Američki marksist Michael Harrington u djelu *Suton kapitalizma* (Globus, Zagreb, 1979) to ovako definira: »Sistem je već odavno prestao zavisiti od nevidljivog diktata tržišta, iako se pretvara da nije tako«.

3. Uloge se mijenjaju

U nekoj prošlosti (a mnogi današnji teoretičari još žive u toj prošlosti) država se u pogledu njene uloge i ideologije poistovjećivala s intervencionizmom, a privreda s idejom slobodnog poduzetništva. I u našoj teoriji ima takvih uprošćavanja.

Međutim, vremena su se promijenila, uloge su u znatnoj mjeri zamijenjene. Najveća buržoaska država i njihovi lideri ponovno postaju, barem na riječima, nosioci ideje liberalizma (Reagan, Thatcher, Giscard d'Estaing, Schmidt, Japanci). S druge strane, krupni kapital, koji se javno, doduše, također pokriva tim velom, davno je napustio ove ideje, a još mnogo prije i tu praksu. Slobode koje verbalno traži u stvari su slobodne ruke za neograničenu koncentraciju i monopolizaciju, dakle slobode da se eliminiraju ostaci slobodnog privređivanja i konkurentne ekonomije. U kriznim situacijama, pak, nacionalnim ili globaliziranim, upravo taj krupni kapital nastoji da kvazi-liberalnoj državi nametne još intenzivnije intervencije.

Prema tome, spomenuta klasifikacija i identifikacija više ne važi. Upravo zato su današnji odnosi mnogo složeniji, a njihovo istraživanje teže.

4. Kada su i kako počele velike promjene?

Većina autora, i građanskih i marksistički orijentiranih, početak ere državno-kapitalističkog intervencionizma situira u razdoblje velike svjetske krize tridesetih godina. To i jest tačno, a i nije sasvim tačno.

Nije tačno zato što je u pojedinim zemljama već davno prije toga, u XIX stoljeću, država povremeno uzimala uzde privrede u svoje ruke — odnosno, po vjerodostojnijoj interpretaciji, kapital je nametnuo državi tu ulogu kad mu je to bilo u interesu. Tako Schumpeter bilježi da je u Njemačkoj odlučan trenutak nastao u sedamdesetim i osamdesetim godinama prošlog vijeka; pojava da država preuzme ekonomske komande doseže barem do Bismarcka. Nemalo ranog državnog intervencionizma uočavaju i analitičari historijskog razvoja Francuske, dok je nekadašnji engleski (i ne samo engleski) merkantilizam imao drukčija obilježja.

S druge strane, gornja tvrdnja je tačna utoliko što su slučajevi intervencionizma uglavnom locirani u pojedinim zemljama i izmjenjivali se s razdobljima punijeg liberalizma, već prema situaciji, potrebama i subjektivnim shvaćanjima, što znači da tada državni intervencionizam još nije bio objektivno uvjetovan. Tek u doba velike krize *proces je postao univerzalan*. Kao što autori koji početak državnog intervencionizma vide u tridesetim godinama ponekad ne uočavaju historijsku predigru u XIX stoljeću, tako isto ni pedantni ekonomski historičari često ne uočavaju da je svjetskom krizom nastao nov kvalitet, da od tada ova tendencija postaje sveopća, jer je historijski, objektivno uvjetovana. Liberalna verzija kapitalizma od tada

više ne funkcionira, nije u stanju da rješava sve zaoštrenije suprotnosti, da sprečava tendencijski pad profitne stope i da se suprotstavi krizama koje prijete i potresaju ovaj oblik proizvodnje.

U kojoj mjeri je pojava državnog intervencionizma u toku i poslije velike krize postala univerzalna i objektivno uvjetovana, historijski neizbježna, vidi se i iz toga što se održala i, s manjim kolebanjima, čvrsto ukorijenila u svim kasnijim etapama, koje su se po svom ekonomskom sadržaju i političkim i socijalnim obilježjima međusobno potpuno razlikovale. Poslije velike krize slijedi drugi svjetski rat, s izrazito ratnom organizacijom privrede, zatim godine političke i ekonomske obnove, četvrt stoljeća burne konjunktura i nezabilježenog prosperiteta i, najzad, nova, trajnija depresivna stanja.

Slični nesporazumi nastaju i u ocjeni početaka promjene u Sovjetskom Savezu i drugim socijalističkim zemljama.

Tačno je da su šira razmišljanja i postupne promjene nastale u toku šezdesetih godina, ali ne treba zaboraviti ni Novu ekonomsku politiku (NEP) u ranim dvadesetim ni reformske pokušaje u drugoj polovici četrdesetih godina.

Ipak, ono što je neosporno i tipično jeste začetak novih procesa u novije doba, jer NEP ni Lenjin nije shvaćao kao definitivno rješenje i isključivu soluciju, više je to bio odgovor na trenutna pitanja, da bi zatim slijedile decenije krutih, dogmatskih centralističkih rješenja, koje ni utjecajni ali zlosretni Voznesenski nije uspio poremetiti.

Univerzalizacija reformskih traženja i (opreznih) stremljenja, koje nastaju u zadnjim decenijama, i ovdje znače, dakle, da su promjene sada postale historijski i objektivno uvjetovane.

Ova pojava zahtijeva i daljnja istraživanja i razjašnjenja, jer, protivno uobičajenoj logici, ne nastaje u zemljama na sličnom stupnju ekonomskog razvoja i identičnim društvenim obilježjima; naprotiv, do nje dolazi gotovo sinhrono u vrlo različitim uvjetima Čehoslovačke i Mađarske, Sovjetskog Saveza, Kube ili Kine.

Jedno od mogućih objašnjenja je ovo: dok su socijalističke zemlje zatvorene u sebe, više vide svoje nominalne rezultate, a vlastiti nedostaci nisu tako evidentni, a kako se, međutim, više otvaraju prema svijetu, u sve većoj mjeri postaju svjesne i svojih unutarnjih neprilika. Objektivna situacija u svijetu sve više nameće otvaranja i intenziviranje međunarodnih veza,² nezavisno ne samo od različitosti uslova i sistema pojedinih zemalja, nego i od njihovih subjektivnih shvaćanja i htijenja.

U takvoj situaciji, s relativno malim vremenskim pomakom, praktično sve socijalističke zemlje nailaze na limite svoga razvoja koje im nameće društveno-ekonomski sistem koji dovoljno ne oslobađa i ne motivira stva-

2

Na primjer, u pet godina se udvostručila vanjskotrgovinska razmjena SSSR-a, a razmjena sa Zapadom se povećala čak tri puta.

ralaštvo ljudi i racionalnu djelatnost privrednih organizama, jer sav progres očekuje od državne mudrosti i centralnih impulsa. Što je socijalistička zemlja razvijenija, to se zakonomjernije nameće potreba promjena, jer se bez toga, na višem nivou razvoja, proturječnosti zaoštavaju i postaju sve manje podnošljive. Ali sada se već nazire i druga zakonomjernost: nerazvijene socijalističke zemlje u današnjim uvjetima bez reformi ne mogu da probiju svoje zvučne barijere razvoja. Otuda i veća razvijenost i nerazvijenost sada nameću i rađaju promjene. To prisiljava na razmišljanje i traženje, ali i na osluškivanje iskustava. U takvom kontekstu, naša teorija i praksa su nužno izvršile vrlo određeni utjecaj. Sve to uvjetuje reformske ideje na raznim stranama, bez obzira na velike razlike u geografskim i društvenim paralelama.

Ima nemalo sličnosti s motivima prvih Libermanovih prijedloga u »Komunistu« 1956. g. prijedloga Suharjevskoga, Gatovskoga i drugih analiza u »Voprosi ekonomiki« 1962, Birmanovog istupanja u »Novom miru« 1966, ali i Brusovih raznih razmišljanja u Poljskoj, pre nagljenih i nerealiziranih Šikovih ideja u Čehoslovačkoj i serioznih, političkih i ekonomski dobro pripremljenih Njeršovih reformskih paketa u Mađarskoj. Sličan je i motor preporuka Centralnog komiteta sovjetske partije u augustu 1960. godine, ekonomskih reformi odlučnih na Plenumu CK KPSS u septembru 1965. i zaključaka najvišeg organa sovjetske partije iz druge polovice 1980, kao i za prve reformske inicijative u Kini i Kubi.

5. Krize i promjene

Ono što je zajedničko u genezi promjena, ne kao zajednički imenitelj, nego kao zajednički uzročnik i (ili) povod, jest kriza odnosa i sistema te, kroz to, krizno stanje ekonomije.

Promjene ne nastaju, dakle, u procesima mirne evolucije i spokojnih traganja. Krize i naučni nemiri su pravi ambijent promjena.

U stvari, društva i privrede se promjenama i zaokretima brane protiv krize — nikada kontinuitetom.

Lenjin je pokazao da zaoštavanje procesa koncentracije kapitala nastaje u krizama, zbog kriza i kao zaštita od kriza, a ta zakonomjernost, po svim empirijskim mjerenjima, vrijedi sada jednako kao i u drugoj polovici XIX vijeka ili u toku velike depresije.

Sve promjene tijekom razvoja kapitalizma nastaju u kriznim situacijama i što je kriza dublja, to su i promjene dalekosežnije. Fašizacija ekonomije nastaje u zemljama u kojima ni etatistički intervencionizam nije mogao da dokrajči ili prekrati krize.

Sadašnje promjene u mehanizmima reprodukcije suvremenog kapitalizma (u smjeru još snažnijeg državnog uplitanja, internacionalizacije, koncentracije, protekcionizma) rađaju se u uvjetima najdublje krize poslije

one u tridesetim godinama u situaciji dvostrukog, a u najtežim trenucima četverostrukog usporavanja stopa rasta, dvostrukog porasta inflacije u odnosu prema pretkriznom periodu, a četverostrukog u odnosu prema šezdesetim godinama.

Ni inicijalne promjene u socijalističkim zemljama ne nastaju drukčije.

NEP je proizvod ogromnih teškoća u doba poslije imperijalističke intervencije i prvih koraka još nejakog socijalizma u prvoj zemlji njegovog nastajanja. Raskršća Voznesenskoga padaju u doba historijske pobjede nad fašizmom, ali i sudbonosnih ekonomskih teškoća politički osnažene, a privredno vrlo oslabljene sovjetske države.

Kasnija traženja također su rezultat kriznih situacija.

U početku, bile su to velike teškoće zbog zaostajanja u ekonomičnosti i drugih kvalitetnih elemenata privređivanja iza brzog fizičkog rasta proizvodnje; također, teškoće izazvane disproporcijama razvoja, zaostajanja komponenata drugog odjeljka, poljoprivrede, usluga i dr. iza rasta metalurgije, kasnije energetike i najzad, vojne privrede.

Reformaska razmišljanja i pokušaji u novije vrijeme nastaju u uvjetima kriza svjetske privrede, ali i zbog nepovoljnih unutarnjih tendencija, uslijed čega je u posljednje vrijeme došlo i do usporavanja rasta u SSSR-u i većini drugih socijalističkih zemalja.

Na prvi pogled, ostalo bi nejasno zašto su dugo pripremane i trajnije reforme provedene upravo u Mađarskoj, zašto su nastala (brzo suzbijena) reformaska razmišljanja baš u Čehoslovačkoj, zašto je došlo do kriznih situacija i zahtjeva upravo u Poljskoj?

Uz političku genezu uzročnika, pomnija analiza daje i jedan od plauzibilnih ekonomskih odgovora: od svih istočnoevropskih socijalističkih zemalja upravo je u te tri zemlje razvoj bio relativno zaostao, sve tri su još 1950. godine bile izrazito razvijenije od SSSR-a, a kasnije su zaostajale, tako da su 1970. Mađarska i Poljska bile daleko ispod, a Čehoslovačka samo nešto iznad nivoa razvijenosti Sovjetskog Saveza.³

6. Koliko mnogo, a kako malo Kako malo, a koliko mnogo

Kvantiteti državnog sektora privrede u razvijenim zapadnoevropskim državama nisu nimalo zanemarljivi. Tako državni sektor učestvuje u indu-

3

Ako se per capita dohodak SSSR-a 1950. i 1970. godine označi sa 100, Rumunjska je poboljšala svoj relativni nivo sa 55 na 70, Bugarska sa 60 na 96%, Istočna Njemačka sa 131 na 135. U Mađarskoj se u istom razdoblju relativno smanjio dohodak

sa 119 na 81, u Poljskoj sa 114 na 81, u Čehoslovačkoj sa 172 na 109.

Izvor podataka: J. N. Beliaev-L. S. Semenova, *Socialist Integration and World Economy*, Moskva, 1972, str. 96.

strijii Austrije sa 3%, Engleske sa dvadesetak, Francuske i Italije sa 15—20%.⁴

Ali u kakvom su neskladu dimenzije privrede koja je neposredno u državnim rukama sa njenim profitonosnim značajem vidi se na primjeru Francuske, u kojoj je učešće države kao poduzetnika u raspodjeli nacionalnog dohotka znatno ispod 1%, i to sa silaznom tendencijom.⁵

Ovo samo potvrđuje banalne činjenice o karakteru i mjestu državne privrede u razvijenoj kapitalističkoj državi.

Nacionalizacije u tim zemljama uvijek imaju i svoju pozitivnu stranu, zbog izvjesnog podruštvljavanja dijela ekonomije.⁶ S druge strane, kroz to krupni kapital pokazuje svoju nesposobnost da ostvaruje optimalnu ekonomsku strukturu zemlje. On diže ruke od cijelih djelatnosti koje postaju nedovoljno profitabilne, ali za društvo ostaju važne. Kapital priželjkuje i saglašava se s nacionalizacijom takvih djelatnosti, i pored svog histeričnog otpora »iz principijelnih razloga« nacionalizaciji onih djelatnosti na kojima je zainteresiran, i posebno, nacionalizacijama u zemljama u razvoju. Da pri nacionalizacijama u razvijenim kapitalističkim zemljama većinom nije riječ o prinudi nad kapitalom, nego, naprotiv, o omogućavanju da kapital izbjegne veće rizike i da se bezbolno premješta u druge, profitabilnije grane — pokazuje slučaj Velike Britanije, gdje, i pored velike buke, konzervativci gotovo nikada ne vrše denacionalizaciju kada dođu na vlast.

A okolnost da (ovakva) podržavljena industrija najčešće radi uz mnogo manju profitnu stopu nego privatna, buržoaska država zna da koristi za najmanje dva propagandna argumenta: da ona kroz niže profite državnih poduzeća omogućuje jeftinije snabdjevanje robom i uslugama, a istovremeno, dakle kontradiktorno, da državna poduzeća ne mogu da budu tako rentabilna kao privatna, pa otuda i navodna ekonomske inferiornost zemalja bez privatne inicijative.

4

I. Sokolov, *Gosudarstveno-monopolitičeska-ja sobstvenosti*, »Mirovaja ekonomika i međunarodnije otnošenija«, 2/1968. Slika će biti još potpunija s ovim podacima (Izvor: *International Herald Tribune*, 3—4, II, 1979, na osnovu podataka *The Economist* i OECD): u Austriji se cijela proizvodnja električne energije, ugljena i plina, zatim proizvodnja i prerada nafte, zračni i autobusni saobraćaj, cjelokupna proizvodnja čelika nalazi u državnim rukama; u Velikoj Britaniji sve to, osim većeg dijela naftne privrede i manjih dijelova zračnog i autobusnog saobraćaja i industrije čelika, ali zato je i cjelokupna brodogradnja podržavljena; u Francuskoj, osim javnih službi, znatan dio bankarstva i osiguranja, veći dio zračnog i polovica javnog cestovnog saobraćaja, tri četvrtine industrije čelika; u Italiji, pretežni dio industrije čelika i brodogradnje kao i pomorskog transporta, osjetni dio bankarstva i osiguranja.

5

Prema: Dž. Hatibović, *Strukturne promjene i privredni rast u razvijenim kapitalističkim zemljama i njihove posljedice na spoljnu politiku tih zemalja*, Institut za međunarodnu politiku i privredu (rukopis), Beograd, 1979.

6

Naravno, u ocjeni toga ne može da se ispusti iz vida ova Engelsova primjedba: ako bi svako podržavljenje bilo identično sa socijalizmom, onda bismo, zbog podržavljenja industrije duhana, odnosno željeznica, Napoleona, Metternicha i Bismarcka morali proglasiti socijalistima.

Na temu »kako malo, a koliko mnogo«, drukčija situacija nastaje u nekim socijalističkim privredama.

Na primjer, u Sovjetskom Savezu okućnice predstavljaju beznačajan dio, manje od 2% poljoprivrednog zemljišta. I pored toga, iz poznatih razloga, one daju 25% ukupnih tržišnih viškova agrarnih proizvoda, od 115 miliona glava krupne rogate stoke 23 miliona pripadaju vlasnicima okućnica; unutar ovog broja, na okućnicama je prošle godine bilo 13 miliona od ukupno 43 miliona krava, petina ukupnog broja svinja, itd. (Prema »Politici« od 28. I 1981.)

U takvoj situaciji, nakon mnogogodišnjih polemika, nedavno su najviši centralni organi reafirmirali i podržali institut okućnice. Slično je sa sitnim privatnim aktivnostima u drugim zemljama.

Na taj način, rastući državni sektor u kapitalističkim i mali privatni u nekim socijalističkim zemljama predstavljaju neželjene a nezaobilazne činioce vrlo različitog karaktera, ali slične geneze: zajedničko im je što nastaju ili se održavaju zbog nekih defekata u osnovama sistema i društvenih odnosa.

7. Javni rashodi: potreba države i/ili spašavanje privredne konjunktуре?

Drugi mjerljivi državni utjecaj ostvaruje se javnim rashodima. Učešće tih rashoda u društvenom proizvodu je u stalnom i brzom porastu u gotovo svim razvijenim kapitalističkim zemljama.

Pogledajmo najprije situaciju s državnim rashodima:⁷

	Tekući rashodi države			
	% od društvenog proizvoda			
	1950.	1960.	1970.	1980.
VELIKA BRITANIJA	16	17	18	22
SAD	13	18	20	19
FRANCUSKA	12	13	12	15
SR NJEMAČKA	14	14	16	20

Budući da državnim rashodima nisu obuhvaćeni svi javni rashodi, treba posebno uočiti učešće ukupnih javnih, društvenih rashoda (prema raspoloživim podacima, ovaj put u nacionalnom dohotku).

U dvije decenije, između 1955 i 1975, ti su rashodi u nekim zapadnim zemljama povećavani ovako⁸: u Francuskoj sa 15 na 27%, u Zapadnoj Njemačkoj sa 15 na 34, u Italiji sa 12 na 27, u Holandiji sa 12 na 34%.

Najzad, kako suvremena razvijena država vrši preraspodjelu i niza drugih sredstava, pogledajmo učešće istih u ukupnom društvenom proizvodu i brzi rast tog relativnog učešća.⁹

	1962.	1975.
AUSTRIJA	32,1	40,2
VELIKA BRITANIJA	34,2	44,4
FRANCUSKA	36,3	40,3
ITALIJA	32,4	41,9
JAPAN	19,0	23,4
NIZOZEMSKA	34,4	51,2
ŠVEDSKA	32,7	49,4
SAD	29,5	34,0
ZAPADNA NJEMAČKA	33,6	42,1

Vidi se da suvremena buržoaska država ne može više da se obazire na tzv. Colin Clarkov zakon: da se uloga države mora zadržati na razini ispod 25% nacionalnog dohotka.

Gornji podaci potvrđuju zakonomjerno, bitno jačanje državnog intervencionizma. Država ovog tipa ne može da funkcioniše ako ne jača svoje ingerencije. Zbog čega? Da pomenemo samo tri aspekta koji su nešto manje istraženi i poznati.

Prvo, neki analitičari dolaze do zaključka da demokratski karakter suvremenih razvijenih buržoaskih zemalja, međupartijske borbe za vlast i potreba održavanja socijalne ravnoteže utječu na stalno povećavanje državnih, društvenih rashoda, samo na taj način se može osigurati neophodna podrška masa za određenu državnu politiku.¹⁰

Drugo, napredniji analitičari u novije vrijeme sve više razmišljaju o tome da na ovaj način buržoaska država preuzima na sebe i rasterećuje privredu odnosno kapital sve većeg dijela društvenih troškova koji bi normalno morali neposredno da terete kapital. Tu se misli na široki spektar društvenih rashoda, od pomoći osobama koje su iznemogle upravo zbog eksploatatorskog djelovanja kapitala, velikih javnih saobraćajnica koje slu-

8
Prema *Le Mondeu* od 01. 02. 1977.

9
International Herald Tribune od 3—4. II 1979, na osnovu podataka *The Economist* i OECD.

10
U svojoj studiji *Inflation in der Demokratie*, »Wirtschaftsdienst«, Hamburg, nov. 1974, prof. Werner Zohlhöfer, govoreći o političkoj teoriji inflacije, kaže da inflacija tvrdokorno nastupa u demokratskim društvima. Konkurencija među političkim partijama i pregovori među socijalnim partnerima predstavljaju bitne dijelove odlučivanja u demokracijama. Kao primjer navodi težnju da se u partijskoj konkurenciji i borbi za birače donose odluke o javnim rashodima, što zahtijeva nova oporezivanja.

že kapitalu i imućnijim slojevima, do javnih izdataka za borbu protiv posljedica zagađivanja zraka i vode od strane kapitalističkih poduzeća. Time država uzima od svih poreskih obveznika i vrši negativnu preraspodjelu, od širokih masa na privredu, odnosno kapital.

I treće, nešto čega širi krugovi još nisu sasvim svjesni, iako se ekonomska teorija i praktična politika već prilično vremena bave tim uglom problema.

Konjunktorni potencijal u mnogim razvijenim kapitalističkim zemljama oslabljen je i ranjiv. Potrošačka moć je relativno ograničena, uslijed čega hiperprodukcija kapitala postaje kronična pojava. U takvoj situaciji, više nego ikada, javni rashodi postaju nezamjenjiva komponenta kakve-takve konjunktura i obrane od prijetećih, još dubljih kriza.

U kojoj je mjeri Keynes, teoretičar umjetnog povećavanja potražnje kroz državne intervencije, vjerovao u efekte javnih rashoda, vidi se iz toga što je u svojoj argumentaciji navodio i apsurdne oblike i namjene istih: ako bi država dala da se stare boce napune novčanicama i dala bi ih zakopati u nekom napuštenom ugljenokopu, da bi zatim, oprobanim metodama *laissez-fairea* povjerila privatnom poduzetništvu da otkopa te boce, ne bi bilo nezaposlenosti i realni društveni dohodak bi vjerojatno također porastao.¹¹

I, zaista, komparativne analize kojima se nastoji utvrditi obrnuta korelacija između kretanja nezaposlenosti i javnih rashoda gotovo uvijek potvrđuju pretpostavku o pozitivnom utjecaju javnih rashoda na konjunkturu.¹²

Međutim, problem je u tome što za većinu razvijenih buržoaskih država ne postoji širok izbor vrste državnih rashoda. To uočavamo već i na sumnjama i rezervama koje u tom pogledu izražava sam Keynes, koji svom pledoajeu u korist javnih rashoda dodaje da bi, »istini za volju, bilo pametnije graditi stanove ili sl., ali, ako bi to zbog političkih i praktičnih teškoća bilo moguće, i spomenuto rješenje bi bilo bolje nego da se ne učini ništa«. A na drugom mjestu kaže da »politički izgleda nemoguće da kapitalistička demokracija dozvoli sebi izdatke kakvi su potrebni za ostvarenje pune zaposlenosti«¹³.

Dovoljno je jasno zašto ovo ostaje politički nemoguće. Ali koji su ekonomski limiti, zašto se državnom intervencijom i rashodima u nekim razvijenim kapitalističkim zemljama ne mogu šire rješavati stvarni društveni problemi?

U narednom poglavlju ćemo uočiti neke od specifičnih razloga, a ovdje ćemo interpretirati uzrok koji je možda najvažniji.

Usmjeravanjem znatno većih državnih rashoda na rješavanje krupnih društvenih problema dalje bi se povećavali proizvodni potencijali i ona proizvodnja za koju se tvrdi da u postojećim, defektnim uvjetima funkcio-

11
J. M. Keynes, *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca*, 1936.

12
Vidjeti, npr.: Michael Barrat-Brown, *Economics of Imperialism*, Penguin, Harmondsworth, 1974.

13
J. M. Keynes, *How to Pay for the War*, »New Republic«, srpnja 1940.

niranja kapitalističkog produkcionog aparata i društvenih odnosa nema pokriva u tražnji.

To je — uz mnogo profitabilniji karakter ratne proizvodnje — ekonomska (a ne samo politička i vojno-strateška) motivacija za ogromne vojne rashode koji mogu da utječu na kvazikonjunkturu i zaposlenost,¹⁴ ali ne otvaraju probleme hiperprodukcije i nedovoljne tražnje.

O tome profesor Bowles sa Harvarda piše sljedeće¹⁵: možda bi se 80 milijardi dolara vojnih rashoda moglo uložiti za rekonstrukciju naših gradova i sl. Ali zašto bi? Vojni rashodi ne doprinose produktivnim snagama. Na taj način se tih 80 milijardi može potrošiti bez straha da će se na osnovu produktivnog ulaganja takve svote dogodine pojaviti problem šta sa proizvodima koji bi nastali iz takve investicije. Kome bi se to prodalo? U vezi s vojnim izdacima takvi problemi se ne nameću.

Vojni rashodi se, dakle, formiraju bez obzira na tržišnu tražnju, tako se osigurava i njihova permanentnost.

S druge strane, mnoge razvijene kapitalističke države ne bi ni za kakve druge namjene mogle prikupiti i redistribucijom staviti na raspolaganje krupnom kapitalu, prije svega vojno-industrijskom kompleksu, ni približno tolika sredstva.

Otud (tačnije: i otud) ogromna potrošnja za vojne svrhe, koja će ove godine samo u SAD iznositi više od 200 milijardi dolara. Kolika je ta masa sredstava, vidi se iz toga, što samo pet zemalja svijeta ima veći ukupni godišnji društveni proizvod od američkog vojnog budžeta.

Cinjenica da neke suvremene kapitalističke zemlje ne mogu na drugi, racionalniji i produktivniji način da rješavaju probleme svoje privrede postaje jedna od fundamentalnih proturječnosti ne samo odnosa države i privrede, nego i sistema u cjelini.

8. Država ne radi ono što kapital ne želi da ona radi Država radi ono što kapital želi da ona radi

Šta treba država da radi, koje su njene funkcije?

Pomalo naivno i arhaično zvuče riječi predsjednika Abrahama Lincolna da bi »država morala raditi (samo) ono što građani ne mogu sami raditi, odnosno što sami ne mogu uraditi dovoljno dobro«.¹⁶

¹⁴

Zanimljiva je ova konstatacija jedne analize: Samo je privreda koja je intenzivno radila za vojne svrhe mogla da ukloni nepodnošljiv stepen nezaposlenosti koja je vladala tokom velike krize (24,9% nezaposlenih maksimalno), jer sadašnji udio ljudi koji su, u uniformi ili bez uniforme, aktivni u sektoru obrane iznosi upravo toliko, 25,5% ukupno zaposlenih. (Howard

Sherman, *Radical Political Economy*, New York, 1972.)

¹⁵

S. Bowles, u: W. Meyers (ed.), *Conversion from War to Peace*, Gordon and Breach, New York, London, Paris, 1972.

¹⁶

Koliko god je praksa prevladala ova shva-

Ingerencije države su se u međuvremenu silno proširile. Ali njene intervencije imaju svoje čvrste limite: država ne može da radi ono što kapital ne želi da ona radi, i obrnuto.

Prva ilustracija: vidjeli smo da država fiskalnim i drugim sredstvima, može da izvrši preraspodjelu i centralizaciju ogromnih sredstava, ako je to u interesu (i) krupnog kapitala, ili ako mu to naročito ne smeta. Međutim, bez obzira na težinu problema, vlada ne može da šire intervenira u djelatnostima koje su profitonosne, odnosno u kojima biznis može da ostvaruje profite neposredno, bez državne intervencije. Takav je, zaista, slučaj sa izgradnjom jeftinih stanova u SAD.¹⁷

Druga ilustracija: ne dolazi u obzir da se nekom posebnom mjerom spašavaju tisuće manjih poduzetnika koji svake godine bankrotiraju. Takvi pokušaji se osuđuju i odbacuju u ime tržišta, konkurencije i selekcije. Međutim, krupni kapital ne stavlja veto na spašavanje velikih poduzeća, pri čemu je Chrysler samo najvidljiviji primjer koji nailazi na blagonaklone prijekore.¹⁸

Već su se i ranije, posrednije i diskretnije, ponavljanim velikim vojnim naredbama spašavale velike firme koje su došle u poteškoće zbog neuspjeha.¹⁹

Treća ilustracija: u većini zemalja svaka državna intervencija treba da se završi na pragu privatnog poduzeća. Država ne može svoju pomoć da uvjetuje, da se osigurava uvidom i kontrolom, dakle onako kako iste te države insistiraju na uvjetovanju, uvidu u namjenu korištenja i kontroli efikasnosti pomoći što je one ili međunarodne financijske institucije pružaju, napose nerazvijenim zemljama.²⁰

tanja, ona se i u novije doba oživljavaju. Tako je Reagan (u nedavnom intervjuu »News-weeku«) rekao da možda zemlja nikada nije imala veći prosperitet nego za vrijeme Coolidgea koji je, kao i Eisenhower, bio privržen pravilu: ako nije pokvareno, ne popravljaj! A povodom sve širih funkcija države dolazi i do sve oštrijih protesta konzervativaca; tako Daniel Moynihan (u: *The Politics of a Guaranteed Income*, Random House, New York, 1973) piše da se moderna država stala upuštati u aktivnosti koje nikome nisu posve jasne. Nije još stigla tako daleko da svakom čovjeku odabere ženu, ali se dovoljno približila rješavanju sličnih nevažnih sitnica (...) da bi se sve češće nalazila u situaciji da je okrivljuju za promašaje (...) naročito u toku šezdesetih godina, kada je vlada inicirala do tada neviđeni broj društvenih programa koji su trebali okončati rasnu i etničku diskriminaciju i siromaštvo (...), i to prvenstveno zahvaljujući uvođenju novih ili proširenju društvenih usluga.

17

Harrington navodi dao je projekt »Novi gradovi«, sa programom izgradnje stanova za siromašne, Bijela kuća odobrila 1967, a 1971. bilo je u izgradnji samo 300 stambenih jedinica. Istovremeno, građeno je 10 miliona stanova za preseljenje bogatih i srednjih slojeva u predgrađa.

18

Presedan federalne intervencije u Chyrleru je nesretan, piše *New York Times* u siječnju 1981.

19

Galbraith navodi (u *Novoj industrijskoj državi*) da je kompanija Studebaker bila u stanju da preživi teške gubitke u proizvodnji automobila zahvaljujući velikim vojnim naredbama, i da je na sličan način pomognuto General Dynamicsu da preživi svoju neuspjelu avanturu u proizvodnji civilnih aviona.

20

Galbraith piše (*Economics and the Public Purpose*, Boston, 1973) da je Fordov kon-

Četvrta ilustracija: u gotovo svim razvijenim kapitalističkim zemljama postoje antimonopolni propisi (jer je to demokratska javnost zahtijevala), ali se praktično ne primjenjuju (jer to ne dozvoljava krupni kapital). Otud, simpatično zvuči profesionalna izjava²¹ da bi potpuna odsutnost javne politike »dovela do drastičnog smanjenja konkurentnosti u privredi«, ili procjena američkog marksiste Barana²² da »država svojom intervencijom ublažava proturječnosti monopolnog kapitalizma, ali ih sasvim ne otklanja, jer bi to bilo suprotno logici sistema«.

Ali kako onda objasniti ovakve pojave: u SAD četiri najveća proizvođača ostvaruju 94% proizvodnje telekomunikacionih uređaja i 92% automobila. No ovaj proces se ne odvija samo u ključnim granama, nego i u takvim djelatnostima kao što je proizvodnja sagova, u kojoj je samo u toku sedam godina stupanj koncentracije u rukama četiri najveća proizvođača povećan sa 32 na 76%. Ili, čak u proizvodnji dopisnica za čestitke, u istom razdoblju je intenzitet koncentracije porastao sa 39 na 75%.²³ Uslijed takve koncentracije nastaje ova situacija: ako se poredaju i usporede države i velike kompanije po svojoj ekonomskoj moći, vidi se da su mnoge kompanije snažnije negoli je ekonomska snaga cijelih razvijenih zemalja. Godišnja proizvodnja General Motorsa veća je od ukupne nacionalne proizvodnje Švicarske. Promet Exona ili Forda mnogo je veći od društvenog proizvoda Norveške, a Royal Dutch promeće godišnje više nego cijela grčka privreda.

Otud ocjene da »zakoni protiv trustova efikasno štite velike kompanije od društvenih pritisaka ili regulative«²⁴, ili da su »zakoni protiv trustova dio američkog folklor«²⁵.

Funkcija tih zakona je, dakle, da svojim postojanjem zadovolje javnu etiku, a njihovim neprimjenjivanjem omogućuje se koncentracija i monopolizacija teško sagledivih razmjera.²⁶

cern prije drugog svjetskog rata pokazivao izrazite znake nekompetencije. Otud, rezultati u gradnji bombardera u toku rata bili su poražavajući. Iako je bio vrlo potreban, avion se dugo nije vinuo u zrak. Ljudi su se u Washingtonu složili da je Fordovo rukovodstvo nemoćno. Ali ni u interesu pobjede u ratu nije došlo u obzir da se prekrši autonomija rukovođenja poduzećem. Slično se nedavno dogodilo s kompanijom Lockheed.

21 Donald Turner, b. šef odjela SAD za suzbijanje trustova.

22 P. A. Baran, *The Political Economy of Growth*, MRP, New York, 1962.

23 Korunk világgazdasága, tom II, Közgazdasági és jogi, Budapest, 1976.

24 Svjedočenje Galbraitha pred Senatskim potkomitetom 1967. godine.

25 P. Samuelson, *Ekonomika čitanka*, Nakladni zavod Hrvatske, 1975.

26 S interesiranjem se sada očekuje rasplet jednog od najvećih procesa u historiji antitrustovskog zakonodavstva u SAD, protiv ATT-Bell Telephona, sa 23 svoje kompanije. Firma — kolos se optužuje za monopoliziranje telefonije Sjedinjenih Država. Predviđanja ni ovom prilikom nisu optimistička. Reagan se u izbornoj kampanji izjasnio protiv prinudnog razbijanja trustova. Pored toga, novi ministar pravde, koji je nadležan za provođenje antitrustovskog zakonodavstva, do sada je bio član upravnog odbora ATT-a. (*International Herald Tribune* od 14. II 1981.)

9. Država ili privreda: tko je jači? (jedno pogrešno postavljeno pitanje)

Neosporna je intimnost interakcija i konvergentnost interesa buržoaske države i kapitala; ta, riječ je o državi tog kapitala i, u klasnom smislu, o kapitalu te države.

Medutim, taj je odnos tokom historijskog razvoja podvrgnut promjenama, ovisno o specifičnim uvjetima. Uslijed toga česta su shvaćanja da se odnos i suštinski mijenja, da je uloga države u početku bila vrlo slaba, da bi se tokom vremena neprestano pojačavala. Stvarnost je nešto drukčija.

U liberalnoj fazi razvoja kapitalu u osnovi odgovara slobodno djelovanje, da bi u burnim procesima, ničim neometan, vršio totalnu eksproprijaciju i eksploataciju i osiguravao maksimalno oplođivanje postojećih i, kroz to, brzu akumulaciju novih kapitala. Zato filozofija i priroda buržoaske države u toj etapi ne može da se shvati kao slabost i nemoć u odnosu na privredu i kapital; naprotiv, upravo relativnom neaktivnošću država u tim uvjetima daje kapitalu svoj najveći mogući doprinos. To postaje vrlo jasno u razdobljima kada kapital osjeti potrebu za intervencijom svoje države, u vidu protekcionističke zaštite, sprečavanja da se radnička klasa organizira i sl.

Prema tome, država je jaka ili slaba upravo koliko to odgovara kapitalu.

U narednoj fazi, koju teorija najčešće naziva fazom državnog intervencionizma ili državnog kapitalizma država trajno i vidljivo stupa na scenu. U toku velike svjetske krize kapital više zahtijeva nego što pristaje na izmijenjenu ulogu države koja treba da spriječi kolaps, da nađe put iz kriza, ove i budućih. A kako se takav zadatak više nije mogao rješavati zanemarivanjem drugih klasa i interesa, to se država (leđima i dalje snažno podupirući kapital) licem okreće i prema drugima, nastoji da kreira partnerstva, kakve-takve odnose suradnje i novu socijalnu politiku.

Država i tada postaje »jaka ne zato što se htjela ili se mogla nametnuti kapitalu, nego zato što kapital drukčije nije mogao, pa je državi namijenio novi zadatak, s novim funkcijama«.

U takvim uvjetima, naročito poslije drugog svjetskog rata, jača razvoj monopolističkih kapitala. Otvijaju se poznate promjene u oblicima i strukturi vlasništva i, u skladu s tim, u načinu upravljanja kompanijama i kapitalom.

Država i kapital su i do tada bili povezani mnogim vidljivim nitima i nevidljivim interesima, ali sada nastaje razdoblje njihovog postepenog, organskog stapanja.²⁷ Od onih teoretskih pretpostavki prema kojima je dr-

27

Buharin je (u svom radu *Imperijalizam i svjetska privreda*, 1915.) pomalo anticipirao ovo, govoreći o stvaranju... organizacione forme kapitalizma koja izražava fu-

ziju kapitala i države. Sada već i neki građanski teoretičari vide tu tendenciju. Galbraithova formula je ova: industrijski sistem je nerazmrsivo povezan sa državom

žava upravo sada uspjela da sebi podredi privredu realnije su procjene da se u najnovijim uvjetima sve manje može govoriti o privremenoj ili trajnoj predomnaciji privrede ili države, pogotovo ne o dominaciji države nad kapitalom. I zadnji privid vara utoliko što država i izvjesnu moć nad manjim i srednjim kapitalom vrši za račun i u interesu krupnog kapitala.

U suvremenim, razvijenim kapitalističkim zemljama neosporno su u toku mnogi progresivni procesi. Ali progres se ne može utvrditi na relaciji država-kapital, progres se odvija u drugim horizontima i odnosima: u postepenoj političkoj, ekonomskoj i socijalnoj transformaciji tih društava, pri čemu također postoji fundamentalna konvergentnost pogleda države i interesa kapitala, bez obzira na prividne razlike i povremene konflikte, bez obzira na to što se ovi identični interesi često različito manifestiraju.

Napredak i promjena, dakle, nije u tome što je progresivniji dio društva uspio da se u većoj mjeri nametne državi i da je suprotstavi krupnom kapitalu. U mjeri u kojoj progresivne snage uspijevaju da nametnu promjene čine to jednako i istovremeno u odnosu na državu i kapital, a ne u odnosu na državu ili kapital.

10. »Država blagostanja« — mit i stvarnost

Iako posredno, položaj klasa u »državi blagostanja« važan je aspekt odnosa države i privrede.

Nesumnjivo, mnogo toga se izmijenilo do 1850-ih i 1870-ih godina, kada su prosječni dohodi radničke klase u Engleskoj, odnosno Njemačkoj i Francuskoj, bili niži nego realni prihodi radnika u doba rimskog cara Justinijana, što je još 1940-ih godina bio slučaj s Grčkom i još nekim zemljama jugoistočne Evrope;²⁸ ili otkada je Malthus morao da konstatira da je lije-

28

Colin Clark, *The Conditions of Economic Progress*, London, 1960.

(...), kompanija je sredstvo države, a država je instrument kompanije (...) pri tome, liberalima se čini da je javna vlast zaplijenjena da bi se osiguravali privatni interesi i profiti, a konzervativci smatraju da su dalekosežni privatni prerogativi izgubljeni, jer ih je preuzela država. (*The New Industrial State*, Houghton-Mifflin, Boston 1967) S. Chase (*The Tyranny of Words*) razlikuje tri vrste poduzeća: u kojem odluke donose službene osobe, kao što je pošta, u kojem većinu odluka donose privatne osobe (ovdje, očiglednom ironijom, navodi radnje za čišćenje obuće) i, najzad, takva u kojima su osnovne odluke mješovite; već prije više godina je tvrdio da u tu kategoriju spada 95% cjelokupne privredne aktivnosti. Razumije se da je drukčija situacija sa filijalama transnacionalnih kompanija u pojedinim zemljama.

kom gotovo pet stotina godina nagrada jednodnevnog rada u Engleskoj tijesno oscilirala oko cijene jednog pecka (9 litara) pšenice.

Neosporno, i prije nekoliko decenija nezamislivo povećavanje životnog standarda masa, uključujući i veliki dio radničke klase, upućuje mnoge zapadne mislioce i analitičare na pomisao da je time definitivno nađeno rješenje za društvo bez većih i kobnih klasnih konflikata, društvo koje će svojom evolucijom ne samo neutralizirati takve težnje, nego i učiniti bespredmetnim revolucionarni prevrat.

Pri tome se posebno naglašava proces smanjivanja socijalnih razlika. Svi udžbenici i mnogi teorijski radovi u razvijenim kapitalističkim zemljama puni su podataka o tome. Pored mnogih drugih, i nobelovac Tinberger je sigurno dobro proračunao²⁹ da je između 1900. i 1970. godine u zapadnoj Evropi raspon prihoda univerzitetki obrazovanog kadra i prosječne zarade smanjen od 7 na 4, s tendencijom daljnjeg sužavanja na 2,5 do 1990. godine. Iz takvih tendencija izvlače se dalekosežni teoretski i politički zaključci.

Doduše, ovi se često razlikuju u genuzi procesa. Dok teoretičar postindustrijskog društva D. Bell smatra³⁰ da se u zapadnim društvima već dvjesto godina smanjuju razlike u prihodima, ali da to nisu omogućile neke posebne, svjesne mjere ili svijest o pravednosti, nego unapređenje tehnologije i smanjivanje proizvodnih troškova — profesor R. Cooper kaže³¹ da su zapadne industrijske nacije razvile (dakle svjesno) dugu tradiciju, upravo religiju favoriziranja raspodjele koja usmjerava ka većoj jednakosti.

Međutim, neke indikacije podstiču na razmišljanje o smanjivanju socijalnih razlika, da bi se vidjelo šta se i između kojih društvenih slojeva smanjuje, a u čiju korist?

Ono što pada u oči je okolnost da se u toku zadnjih decenija realni životni standard radničke klase i srednjih slojeva bitno povećao, a da su statističke promjene ukupnih struktura raspodjele vrlo spore: tako je u SAD između 1947. i 1972. godine 20% stanovništva s najnižim prihodima povećalo svoje učešće u nacionalnom dohotku sa 3,4 na 4,2%, na 20% stanovništva s najvišim prihodima 1947. godine otpadalo je 45,4% dohotka, a 1972. godine to je iznosilo 43,9%.³² To je gotovo stagnatno.

Situacija najsiromašnijih čak se i dalje pogoršava. Prema službenim statistikama i kriterijima, u Sjedinjenim Državama je broj siromašnih samo 1975. godine porastao za 2,5 miliona, više nego ikad otkad se vodi takva statistika.³³

29

J. Tinberger (cord.), *Reshaping the International Order*, Dutton-New York, 1976.

30

The Coming Industrial Society, Basic Books, New York, 1973.

31

u: J. N. Bhagwati (ed.), *The New International Economic Order*, The MIT Press, Cambridge-London, 1977.

32

A. B. Atkinson, *The Economics of Inequality*, Clarendon Press, Oxford, 1975.

33

Prema US Bureau of the Census, *International Herald Tribune* od 27. IX 1976.

Prema indikacijama, promjene u nivou životnog standarda masa više se odvijaju u izvjesnoj proporciji s povećanjem produktivnosti i nacionalnog dohotka nego li kroz bitnu preraspodjelu nacionalnog dohotka na račun bogatih i u korist siromašnih. I to je veliki napredak, jer je povećani dio nacionalnog dohotka ranije gotovo isključivo još više bogatije bogate. Ali ako je ova konstatacija tačna, onda se u velikoj mjeri zasjenjuje mit promjena na relacijama između klasa.

Daljnje analize pokazuju da se glavne promjene odvijaju u srednjim društvenim stranama, između mase stanovništva s manjim, i već također dosta velike mase onih sa srednjim prihodima, koji su, međutim, još uvijek samo bolje plaćeni službenici i pripadnici sitne buržoazije.³⁴

Iz procesa su, dakle, u velikoj mjeri izuzeti najsiromašniji, potpuno pauperizirani, za koje neka društva ne vide dovoljno razloga da se o njima ozbiljnije brinu. Na drugom polu, i pored povremenog relativnog smanjivanja njihovog udjela u nekim zemljama, praktično su izuzeti najbogatiji, dakle, mali broj najkrupnijih nosilaca nacionalnog bogatstva i kapitala, koji, u krajnjoj liniji, imaju najveći utjecaj na državnu politiku.

Ovo postaje jasnije kad pogledamo podatke, ne više i ne samo o raspodjeli tekućih prihoda, nego i o raspolaganju akumuliranim bogatstvima.

U Francuskoj se u dvadeset godina udvostručio intenzitet nejednakosti u pogledu imovine, pri čemu su najbolje prošli industrijalci, krupni trgovci i slobodne profesije, a najgore radnici i službenici.³⁵

U SAD 1% građana posjeduje 62% dionica svih kompanija, a 5% građana 86% dionica — dakle, ogroman dio kapitala nacije.³⁶

U Velikoj Britaniji sredinom 70-ih godina 10% najbogatijih obitelji posjeduje 83% sveukupnog bogatstva, prema 92%, godine 1911—1913, što je neznatan napredak.³⁷ Prema drugom izvoru,³⁸ učešće 20% bogatijih smanjilo se na 86,6 u periodu 1951—1956. na 81,5 do 1970. godine. To znači da 80% stanovništva i dalje učestvuje sa svega 18,5% u ukupnom bogatstvu.

U tome je veliki dio suštine društvenog odnosa. Ona ne održava samo stara nastojanja krupne buržoazije da, ne ugrožavajući svoje pozicije izbjegne najteže društvene konflikte, nego i okolnost da je optimalna eksploatacija ranije bila moguća samo stalnim osiromašivanjem radničke klase, dok je u novijim uvjetima optimalna eksploatacija moguća samo ako se osigura i povećavanje životnog nivoa radničke klase. Potrebno je

34
Da bi se izbjegle pogrešne predodžbe, treba precizirati i to kakve su, unatoč tom smanjivanju, stvarne razlike između 20% stanovništva s nižim i 20% s većim prihodima: prema studiji OECD-a iz 1976. godine o socijalnim razlikama, u Norveškoj i Velikoj Britaniji prosječni prihodi gornjih 20% veći su 5,9 puta od prihoda nižih 20%. Razlika u Holandiji iznosi 6,6, u Zapadnoj Njemačkoj 7,1, u Sjedinjenim Državama 8,9, a u Francuskoj 10,9 puta.

35
Nacionalni institut za statistiku i ekonomska istraživanja INSEE, Paris, 1978.

36
Prema Harringtonu, op. cit.

37
Podaci iz Izvještaja Kraljevske komisije o raspodjeli prihoda i bogatstva, 1975.

38
Economics and Equality, ed. by A. Jones, London.

to iz više razloga: svojim borbama je radnička klasa pokazala da je samo na ovaj način spremna da prihvaća socijalni detant, zatim, bez toga nema neophodne stimulacije u visokoproduktivnim procesima proizvodnje, niti iole zadovoljavajuće kupovne moći koja bi apsorbirala silno naraslu proizvodnju.

Ideja države blagostanja nije proizvod naših decenija; ipak, ona je tek u novije vrijeme prešla put od utopije do pokušaja teoretskog uobličavanja i makar početne realizacije. Problem nije u teorijskim kontroverzama, nego u političkoj realnosti. Predsjednik L. Johnson je bio među onima koji su gradili vizije »velikog društva« blagostanja. Međutim, kako je država samo beznačajan dio budžeta usmjerila za te potrebe (1968. godine 1,8 milijardi dolara, prema 83,9 milijardi za vojne potrebe), Walter Lippman nije bio jedini koji je napisao da je to kraj mita o velikom društvu.

Povremeno, pak, i dio teorije i politike otvorenije istupa protiv takve vizije države blagostanja. Tako J. Abels (*The Welfare State*, New York, 1961.) smatra da »socijalno blagostanje vodi nazadovanju, a država blagostanja birokratizaciji društva«. A nova administracija u SAD priprema mjere za ozbiljno smanjenje socijalne pomoći i drugih javnih rashoda koji su trošeni za potrebe siromašnih (prema »Tanjugu« iz Washingtona, početkom veljače 1981.). U nekim zapadnoevropskim zemljama socijalna politika je intenzivnija i postojanija.

11. Rekvijem za (dojučerašnji) odnos države i privrede?

Izložene komponente odnosa države i privrede ukazuju na promjene koje ne prestaju, nego predskazuju i druge, nove. To potvrđuju i analize ostalih procesa.

S razvijanjem kapitalističke države, i pored svoje ogromne globalne ekonomske snage, žive u uvjetima unutarnjih kriznih stanja koja nakon dugogodišnjeg prosperiteta, postaju permanentna; istovremeno, one su izložene i nemilosrdnim udarcima međunarodnih oluja za koje su većinom same sijale vjetar i protiv kojih se sada nastoje agresivno i bezobzirno štiti.

One su izložene vrlo određenom obliku eksproprijacije od strane domaćeg i međunarodnog krupnog kapitala, a s druge strane pritisku radničke klase koja, i kraj mnogih partnerskih opredjeljenja, nije voljna da se odriče izvojevanih tekovina, a niti stečnog prava da postepeno dalje poboljšava svoje ekonomske i socijalne pozicije, i to bez obzira na krizu za koju se ne smatra odgovornom.

Ove su države suočene sa sve bržom internacionalizacijom kapitala i privredivanja, a kroz to i kriza; one se i dalje ponašaju kao da meritorno mogu da vode nacionalnu ekonomsku politiku, ali je ova sve manje efikasna, jer su silno narasli međunarodni kapitali gotovo potpuno imuni na drža-

vne mjere, naročito manjih, razvijenih zemalja. Na taj način su ove zemlje rastrgane između nacionalnih ekonomskih i političkih aspiracija i nadiruće internacionalizirane stvarnosti. Istovremeno, i najrazvijenije među njima izložene su često i drastičnim promjenama odnosa snaga.³⁹

U takvim objektivnim uvjetima, koje će biti daljnje tendencije?

Nesumnjivo, osnovna preokupacija i razvijenih kapitalističkih zemalja bit će da se istrgnu iz kriznih obruča koji, prema novim procjenama, prijetite da do 1985. godine gotovo udvostruče osmomilionsku masu nezaposlenih samo u Evropskoj ekonomskoj zajednici. Hoće li pri tome doživjeti nova razočarenja?

U redu takvih, ove zemlje su najprije morale shvatiti da ih, u novim uvjetima, ni arsenal državno-kapitalističkog intervencionizma, u kombinaciji sa transnacionalnim divovima i snažnim regionalnim ekonomskim integracijama, ne čini imunim od kriznih potresa; zatim, poslije više godina kriznih tendencija, morale su napustiti pretpostavku da je i sada riječ o jačoj cikličkoj recesiji koju nužno i gotovo automatski slijedi nova konjunktura; treće, veliko razočarenje dalo im je misliti o tvrdnji nesvrstanih i ostalih dijelova svjetske privrede; najzad, većini je razočarenje donio i postepeni raspad ili devalviranje pomno izgrađenih međunarodnih ekonomskih mehanizama, na samo obnavljanje parcijalnih ekonomskih ratova na relacijama gdje se zaklinjalo u liberalizaciju, nego i predominacijom ogromnih špekulativnih i manipulativnih aktivnosti radi sticanja preimućstva, tamo gdje se decenijama mnogo više vjerovalo u produktivnost i efikasnost; jedan od tipičnih stresova predstavlja i podizanje međunarodnih obrambenih aparata protiv ambicija, manipulacija i pritisaka drugih, kao što je Evropski monetarni sistem.

Hoće li, između ostalog, naredni korak biti pokušaj mnogo jačeg međunarodnog intervencionizma, da bi se, u skladu s procesom internacionalizacije privređivanja, nastojala staviti pod kontrolu rastuća anacionalna masa kapitala koja sve više dominira ekonomskim prostorima razvijenih zemalja; neće li ovakvu soluciju nametati najjači dio krupnog kapitala da bi stekao monopolističku kontrolu nad ostalima i mogućnost da, prema svojim potrebama, ishodi međunarodnu regulativu ili, alternativno, slobodno djelovanje gdje mu to bude u interesu; kakva li će razočaranja prozrokovati taj dio procesa?

39

Na primjer, poslije Velike Britanije, i učešće SAD u proizvodnji Zapada već je decenijama u opadanju, uslijed brzog smanjivanja konkurentne moći američke privrede; koji je intenzitet udara vidi se po podacima da je Amerika prošle godine, na kapacitetima od oko 150 mil. tona, proizvela devedesetak miliona tona čelika, samo nešto više nego prije trideset godina. Japan, koji je prije trideset godina

proizvodio 5 mil. tona, prošlu godinu je završio sa proizvodnjom od preko 110 mil. Isto tako, dok SAD imaju iskorištenih kapaciteta za proizvodnju nekoliko miliona automobila, Japan, koji je prije dvije decenije proizvodio pola miliona automobila godišnje, 1980. godine proizveo je milion kola mjesečno, preplavljujući njima i američko tržište.

Šta će da donese zaoštavanje dileme između zadržavanja suvremenih nacionalnih buržoaskih država i njihovih ekonomskih interesa i ingerencija, i tendencije da njihove međunarodne integracije postanu nacionalne?

Kakva razočarenja i krize krije proces daljnje koncentracije kapitala neslućenih razmjera, čime će se neminovno mijenjati ne samo mnogi odnosi snaga i zaoštavati proturječnosti i sudari, nego će neizbježno početi da se eliminiraju i ostaci tržišnih kriterija i odnosa u nacionalnim i međunarodnim relacijama?

Kakve će uzbune izazvati i kakva nova, grčevita traženja prouzrokovati saznanja da kejnesijanski tip državnog intervencionizma u novim uvjetima brzo blijedi, da uhodana anticiklična politika postaje nefikasna, prije svega zato što nestaju sami ciklusi, pa aktualna teorija i politika u razvijenim zemljama i ne zna tačno kakav je karakter, odvijanje i mogući rasplet novog tipa, ili novih tipova kriza?

* * *

Neke krizne pojave i tendencije u pojedinim socijalističkim zemljama poprimaju kronična obilježja, zbog pomenutih unutarnjih problema. S druge strane, na svoju nesreću te zemlje bile su pretežno zatvorene prema svijetu u doba 25-godišnje konjunktura, pa nisu ni mogle uživati njene prednosti i uticaje. Kada im je život nametnuo potrebu šireg otvaranja, vremenski se to podudaralo s počecima novih kriza u svijetu, i posebno u razvijenom kapitalizmu. Na taj način, socijalističke zemlje koje nisu s drugim podijelile blagodati konjunktura, sada su u situaciji da dijele posljedice kriza.

Nešto slično se događa i u pogledu odnosa sa zemljama u razvoju. S vrlo ograničenim trgovinskim i drugim odnosima s tim zemljama, u izvjesnoj mjeri se distancirajući od njihove borbe za nove ekonomske odnose u svijetu, socijalističke zemlje istočne Evrope ne obogaćuju svoje korisne međunarodne veze u ovom domenu, pa se time odriču i povoljnih implikacija napora zemalja u razvoju da ubrzaju svoj razvoj i steknu međunarodnu ekonomsku afirmaciju.

Ako se uzmu u obzir i ovi međunarodni aspekti, uz procese koji se odvijaju u tim zemljama i njihovoj međunarodnoj integraciji, i tu se postavlja pitanje koje će, u datim objektivnim uvjetima, biti daljnje tendencije razvoja i odnosa, i na relacijama države i privrede.

Sva razmišljanja i zbivanja i ovdje ukazuju na preokupaciju da se prevladaju potencijalne krize koje se kumuliraju zbog unutarnjih i međunarodnih implikacija te obnove trendovi snažnog rasta, ali sada već obogaćeni kvalitetnim komponentama i eliminiranjem trajnih opasnosti od strukturnih deformacija.

Pri tome, ni ubuduće ni ovdje, nisu isključena razočaranja kakvih je i do sada podosta bilo, i uslijed kojih stara iskustva mogu najviše da posluže kao indikacije za promjene. Prvo razočaranje je nastalo kada se moralo uvidjeti ovo: što god je zemlja razvijenija, to je idealizirani tip odnosa države i privrede sve nemoćniji da osigura složene ciljeve razvoja, te da je uz postojeće odnose često teže osigurati proizvodnju mlijeka nego svermirskih letilica; zatim su slijedila nespokojstva zbog saznanja da ni učestale odluke na najviše u nivou o usavršavanju rukovođenja privredom, a ni često prekinuti reformski pokušaji, ni provedene periferne reforme nisu dali očekivane rezultate, prije svega zato što nisu bili usmjereni na punije oslobađanje stvaralaštva. Razočaranja nisu izostala ni na međunarodnom planu: prema svijetu zato što se pokazalo da privreda koja u unutarnjim odnosima, u pogledu inicijative, odlučivanja i ekonomskog ponašanja ima inferiornu ulogu i oslabljene reflekse, nema snage da u međunarodnim odnosima bude ravnopravan partner, pa se neizbježne međunarodne veze moraju plaćati previsokom cijenom. Unutar SEV-a, pak, zato što se pokazalo da centralistički distributivni odnosi podignuti na međunarodni nivo ne daju povoljnije rezultate nego unutar pojedinih zemalja — naprotiv.

Da li u takvoj situaciji početi šire reforme i hoće li pokušaji decentralizacije odlučivanja početi na liniji državne hijerarhije? Hoće li naredni koraci biti usmjereni na jačanje uloge, ingerencija i samostalnosti samih ćelija privrednih organizama, ili će najprije dolaziti do stvaranja krupnih, ali samostalnijih državnih trustova? U kojoj fazi će se postaviti pitanje nosioca odluka, inicijative i ekonomske odgovornosti u samostalnijim ekonomskim ćelijama, kada će postati neodrživo da to i dalje bude oktroirano administrativno rukovodstvo trusta ili poduzeća?

Hoće li se afirmirati ekonomski kriteriji u odnosima među poduzećima i na relaciji i obračunima između države i privrede, kao što se već u znatnijoj mjeri razvijaju u SEV-u? Hoće li iskustvo zatim pokazati da se na višem ekonomskom nivou lakše usmjerava i usklađuje ekonomski razvoj djelomičnom primjenom tržišnih odnosa, ekonomskim mjerama, stimulacijom i efikasnim okvirnim planovima nego centralističkim i distributivnim metodama? Hoće li evoluirati shvaćanje da ekonomski kriteriji i odnosi, i kraj svih svojih praktičkih nedostataka, mogu u novoj fazi da daju bolje rezultate nego administrativna prinuda, sa svim svojim pretpostavljenim prednostima? Kakve će biti daljnje tendencije u širem razvoju inicijative »odozdo«, koja je idejno čvrsto ugrađena u društveni sistem? Hoće li početi da prevladava shvaćanje da je društvo jače u ekonomskom domenu ako su ekonomske ćelije jake nego ako je (samo) država jaka? Koje bi bile implikacije takvog jačanja samostalnosti privrede na cio društveno-ekonomski i politički sistem?

Hoće li u međunarodnoj ekonomskoj integraciji socijalističkih zemalja u jednoj fazi dominirati nacionalno odlučivanje i rukovođenje, ili naprotiv, takav karakter odnosa i odlučivanja koji isključuje majorizaciju i osigurava širi i slobodniji manevarski prostor zemljama članicama? Hoće li se efikasnost u cijeloj ekonomskoj zoni SEV-a pokušati povećavati

daljnjim unificiranjem ekonomskih sistema svih zemalja, ili upravo eksperimentima koji bi u svakoj zemlji bili prilagođeni vlastitim specifičnostima?

Konačno, hoće li velike međunarodne ekonomske integracije težiti daljnjem svom zatvaranju ili će se, pod pritiskom ekonomske nužde, otvarati za šire prostore i veze, i bez obzira na ideološke blokove i barijere?

Razumije se da će svaka od tih opcija imati dalekosežne posljedice na odnose država i privrede.

• • •

Kakvi će god biti pravci daljnjeg razvoja odnosa između države i privrede, kakvo god će biti odvijanje tih procesa, kakva će god pozitivna ili bolna iskustva nositi na raznim stranama svijeta, izgleda sigurno da tijekom narednih decenija gotovo ništa neće biti kao prije, kao što je danas, da će se u teškoćama postepeno mijenjati teorije, evoluirati praksa i nastajati novi kvaliteti i odnosi, jer će se brzo mijenjati i objektivni uvjeti.

U međuvremenu, mnogo gorčine će izazvati gotovo neizbježni pokušaji da se zaustave evolucije, da se repriziraju raniji procesi, da se prevladanim motivima i zastarjelim metodama usmjere ka ciljevima koji bi na taj način ostali nedostižni, ili novim metodama pokušaju postići ciljevi koje je historija već osporila i diskvalificirala.